

UDK 323.1 (497.6)
Prethodno priopćenje

MJESTO I ULOGA EGZOGENIH I ENDOGENIH FAKTORA U PROCESIMA NACIONALNE SAMOIDENTIFIKACIJE U BIH TOKOM POSLJEDNJIH STOTINU GODINA¹

Tomislav Išek
Sarajevo

Historija Bosne i Hercegovine (sintagma formalno-pravno egzistira od Berlinškog kongresa – 1878) u cjelini u svim svojim segmentima na prostoru koji se definiše (u geografsko-političkom smislu) najčešće i najduže kao Balkan, u novijem periodu kao jugoistočna Europa, u posljednje vrijeme, preciznije, kao zapadni Balkan i njen najvažniji proces modernog doba – nacionalne samoidentifikacije (nacionalno pitanje), odvijali su se u posljednjih stotinjak godina naglašenije nego na bilo kom dijelu Balkanskog poluotoka pod uticajima (u/ili okviru) onog što čini dijelom bitnu odrednicu “atinskog skupa” “ideologije politikā” (*ideologies politiques*).

Ono što čini specifičnost ovako definirane i precizirane problematike promatrane sinhrono iz retrospektive vremena prošlog (medievalnog i modernog – do 1878) i suvremenog (od 1878. do naših dana) istovremeno je i antipodnost i bipolarnost navedenih faktora. Historijska realnost i ideologije politikā kroz njenu višestoljetnu historiju, a naglašeno modernu i suvremenu, neumitno, mimo volje i interesa njenog stanovništva bile su pod neprekidnim i istovremenim uticajima endogenih (unutar-njih) i egzogenih (vanjskih) faktora. U ovisnosti od stepena prisutnosti jednih i drugih zavisili su u Bosni i Hercegovini više no i u jednom dijelu Balkana tokovi i sadržaji njene historijske realnosti (događajna historija), ideologija politika i mogući projekti suradnje (kooperacije), kako u njoj samoj tako i u okruženju, na Balkanu

¹ Saopćenje podneseno na internacionalnom kolokviju “Historijske činjenice i ideologija politike: projekti suradnje između balkanskih naroda” održanog u Ateni 19-21. oktobra 2007. u organizaciji Komiteta Grčke za izučavanje jugoistočne Evrope, a pod patronatom Internacionalne asocijacije za izučavanje jugoistočne Evrope.

(jugoistočnoj Europi), posebno zapadnom Balkanu. Konstantu višestoljetne povijesti BiH čini interkonfesionalna struktura njenog stanovništva (danas se češće čuje i upotrebljava naziv – multireligioznost) i naglašena crta (karakteristika) njihove međusobne tolerancije. Te karakteristike čine zbiljski i stvarno (supstancijalno) njeno biće. No, ono često nije prepoznavano od strane onih koji su se, na razne načine, bavili njenom prošlošću – prije svih – historičara, umjetnika pisane riječi, a pogotovo političara svih fela (sorti – pejorativno) u svim periodima. Dugotrajan proces – nacionalne samoidentifikacije država u Europi je (u odnosu na Bosnu i Hercegovinu) rano počeo i poodavno se završio. U njoj je zakasnio i bio neraskidivo povezan sa vjerom. Imao je različite početke, tokove i trajanje kod pravoslavnih – Srba, katolika – Hrvata i muslimana – Bošnjaka. Okružena nacionalno definiranim zajednicama i sa istoka – Srbijom i sa zapada – Hrvatskom, BiH je bila, bukvalno, “jabuka razdora”, bilo da je riječ o stanovništvu ili teritoriji. Nacionalne “matice” sa centrima u Beogradu i Zagrebu permanentno su imale interes i polagale pravo na svoje “suplemenike”, vjernike čija su osjećanja od crkvenog raskola (1054) bila usmjeravana u suprotnim pravcima: ka Rimu, odnosno Carigradu. Svi režimi koji su se mijenjali tijekom posljednjih stotinjak godina i u čijem je sastavu bila BiH (austroougarskom do 1918) jugoslavenskom – prvom do 1941, drugom od 1943. godine do disolucije SFRJ – 1992), kao i međunarodni faktori (direktno i indirektno) – Berlin – 1878, Pariz – 1919, Teheran – 1943, Jalta – 1945, Dayton – 1995, pokušavali su da riješe balkansku, jugoslavensku enigmu u kojoj je BiH bila “kost u grlu”. Njeni narodi niti su za što pitani u datoj “historijskoj realnosti” niti su se njihovi egzistencijalni interesi uvažavali. Svojevrsni presedan (u periodu od 1878. do 1995) desio se u Jajcu (mjesto u središnjoj Bosni) krajem 1943. godine, kada su predstavnici naroda koji su bili na strani saveznika, među kojima su bili antifašistički opredijeljeni i seljaci i radnici i intelektualci i svećenici, odlučili da će u zajednici naroda buduće “druge (federalne) Jugoslavije”, sastavljenoj od Slovenaca, Hrvata, Srba, Crnogoraca, Makedonaca, živjeti bosanski Srbi, Hrvati i Muslimani/Bošnjaci i da ona neće biti ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i hrvatska i muslimanska. U takvoj zajednici od 1945. godine živjeli su u apsolutnom miru i relativno naglašenom prosperitetu. Svi pokazatelji uspješnosti u ekonomici/privredi, besplatnom školstvu i zdravstvu bili su veoma uočljivi. Od nerazvijene zemlje i pokrajina Demokratska Federativna Jugoslavija, FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija, SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – postala je uspješna, međunarodno izuzetno cijenjena na Zapadu, respektirana na Istoku, a *leader* među nesvrstanim. Takvoj zajednici naroda Bosna i Hercegovina i njeni stanovnici davali su ogroman obol i doprinos sveukupnom napretku i razvoju. Urušavanjem socijalizma kao sistema vladavine na unutarnjoj političkoj sceni pojavili su se pojedinci, grupe, čiji su se

interesi u stvaranju zasebnih nacionalnih zajednica/država promptno poklopili i koji su na ruševinama jedne dotad homogene države pokušali da revivalom najnižih nacionalističkih strasti ožive davno sanjane planove ostvarenja svojih “velikih” država čiji broj stanovništva nije prelazio danas u svijetu popriličan broj megapolisa.

Bosna i Hercegovina se još jedanput našla u središtu dramatičnih historijskih zbivanja. Naglašeno autistički disponirani novokomponirani samozvani nacionalni prvaci vođeni isključivo svojim vizijama i aspiracijama lansirali su lažnu tezu: I. Jugoslavija je bila višenacionalna zemlja i raspala se – nestala sa historijske mape suvremene Europe; II. Bosna i Hercegovina je višenacionalna republika/država u jugoslavenskoj federaciji; III. Jugoslavija se raspala/nestala – Bosna i Hercegovina treba da nestane. Zagovornici ovih “teorija”/planova, želja previdjeli su (više namjerno, nego iz neznanja) da je po svim nabrojenim činjenicama historijska realnost Bosna (i Hercegovina) postojala mnogo, mnogo prije tzv. versajske Jugoslavije, koja je stvorena na ruševinama jednog propalog – Austro - Ugarskog carstva.

Na sceni su se pojavili novi ideolozi politike, kojima ni u snu nije stalo do “projekta suradnje” (kooperacije). Jedino se mala (po površini) najzapadnija republika Slovenija raspadajuće federacije pameću svoga političkog (do jučer komunističkog) rukovodstva, bez zadržke, vizionarski, okrenula ka Europskoj uniji. Na površinu su se, oko i naspram BiH, ali i u BiH pojavili intrasigentni elementi (egzogeni i endogeni faktori) čiji su zagovornici pokušali, kada nije bilo moguće, višekratnim dogovorima svoje planove realizirati ratom. Time su samo potvrdili tezu da je rat nastavak politike drugim sredstvima – antipodnim “projektima kooperacija”.

Autor ovih redova, duboko poštujući temeljne odrednice historiografske škole “analista” i jednu od njenih bitnih odrednica – tretmana (u istraživanju i elaboriranju) historijskih događanja kao “procesa dugog trajanja”, sklon je braniti tezu da se “historija ponavlja” pretežito onima za koje se može reći da se drže izreke “*historia magistra vitae – non est*”.

Svako razmišljanje o “historijskoj realnosti” i “ideologiji politike” u kontekstu naslovljene teme potvrđuje utemeljenost (ispravnost) teze o njihovom mjestu i ulozi u historiji Bosne (i Hercegovine).

U bilo kojoj varijanti analize njihove ekspaniranosti na naznačenim relacijama apsolutno se podrazumijeva da su neprekidno u fokusu bili ili *teritorija* ili *narodi* – u podvarijantama: “svoj”, suparnički, a Muslimani/Bošnjaci u pravilu.

Fenomen BiH, tj. njene moderne historije kroz sintagme “historijska realnost” i “ideologija politike” moguće je u ovoj formi izlaganja pratiti samo u naznakama, na

najkarakterističnijim primjerima programa, ideologije i prakse srpskog i hrvatskog velikodržavlja koje je sveprisutno u historiji BiH u XIX i XX st., a čiji su recidivi tako prisutni i na početku XXI st.

Velikosrpska nacionalna ideologija od početka (četrdesetih godina XIX st.) ispoljavala se u dva osnovna pravca: nacionalno-političkom i nacionalno-kulturnom. Predstavnici su joj bili Ilija Garašanin (1812-1874) i Vuk Stefanović-Karadžić (1787-1864). Ne potcjenjujući Karadžićev moto i tezu “Srbi svi i svuda” apostrofirat ćemo Garašaninovo “Načertanije” (iz 1844. g.), dugoročni program Srbije u kome je definiran temelj srpske politike koja u perspektivi “teži priljubiti sve narode srpske koji je okružavaju”. Ovaj *memoar* postao je doktrina i ideologija srpske nacionalne politike. Bosna i Hercegovina su se po njemu podrazumijevale kao “*srpske zemlje*”. Brojni srpski umovi slijedili su naučno (znanstveno) ideje “Načertanija” poput etnologa Jovana Cvijića. Po njemu je BiH za srpski narod centralna oblast, njegovo jezgro, a *njeno pitanje* “kao srpski problem mora (se) rešiti silom”. Utemeljitelj srpske nacionalne kulture V. S. Karadžić je svoje jezikoslovno (lingvističko) shvatanje elaborirao u tekstu “Kovčežić (deminutiv od riječi kovčeg), za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona”. Afirmirajući spomenutu tezu i tvrdnju da je stanovništvo na cijelom južnoslavenskom prostoru – srpsko, V. S. Karadžić je, posebno među historičarima, ocjenjivan i definiran kao ideolog i rodonačelnik (*le chef de lignee*) velikosrpstva. Ideologija srpskog velikodržavlja (i nacionalno-političkog, odnosno kulturnog) činila je (predstavljala) generalni (egzogeni) pravac djelovanja prema BiH (kao teritoriji), prema “domaćim” Srbima, a posebno Muslimanima/Bošnjacima. Ovdje je potrebno naglasiti da prevagu u BiH nije mogla dobiti niti jedna velikodržavna opcija bez “trećeg”. Zato su Muslimani/Bošnjaci od istočnih susjeda tretirani kao “Srbi islamske vjeroispovjesti”, a od zapadnih kao “Hrvati islamske vjeroispovjesti”. To je pored krajnje oportunističke politike muslimansko-bošnjačkog političkog i kulturnog establišmenta (endogeni faktor) bio jedan od ključnih razloga kasnog početka, dugog trajanja procesa nacionalne samoidentifikacije Muslimana/Bošnjaka (definitivno završenog tek krajem XX st. 1993. godine prihvatanjem nacionalnog imena – Bošnjak). Garašaninova doktrina imala je svoje žestoke zagovornike u svim kasnijim periodima moderne srpske historije: uoči i nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u ličnosti šefa Radikalne stranke i predsjednika vladâ – Nikole Pašića, zagovornika i projektanta Banovine “Srpske zemlje” (1939), četničkog pokreta, suradnika njemačkih nacista i italijanskih fašista, prononsiranog kvislinga (danas – “*o tempora o mores*”) – u Srbiji priznatog antifašistu Dražu Mihailovića. Zagovornici srpskog velikodržavlja su u toku II svjetskog rata svoj idejno politički program formulirali u spisu “Homogena Srbija”. Cilj im je bio stvoriti homogenu Srbiju na cijelom etničkom prostoru – gdje žive Srbi, a način – preseljavanjem i izmje-

nom žiteljstva Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja. Okupacijom i aneksijom BiH (1878; 1908) onemogućen je Garašaninov plan, a revolucijom i stvaranjem nove Jugoslavije tijekom II svjetskog rata spriječen plan D. Mihailovića i projekt Stevana Moljevića (“Homogena Srbija”). Disolucijom Jugoslavije (1991. g.) opet je, u interpretaciji Slobodana Miloševića (u dogovoru sa hrvatskim homologom Franjom Tuđmanom) na isti način na kraju XX st. još jedanput pokušano sa stvaranjem Velike Srbije (“Svi Srbi u jednoj državi”). Rat je zaustavljen u Daytonu (1995. g.), ali ideja srpskih radikala koje (u Hagu) predstavlja dr. Vojislav Šešelj ne odustaje od stvaranja Velike Srbije (do linije Karlobag – Karlovac – Virovitica!).

Između ideologija, planova, ciljeva srpskog i hrvatskog velikodržavlja nije bilo suštinskih razlika od početka procesa nacionalne samoidentifikacije naroda u BiH (druga polovina XIX st.) do njegovog završetka (kraj XX st.). Oba programa čine savršen balans naspram odnosa prema teritoriju, stanovništvu, Muslimanima/Bošnjacima, posebno. Za zagovornika srpskog velikodržavlja BiH neupitno su bile srpske zemlje. Hrvatski zagovornici su ih, također, pokušavali pripojiti Hrvatskoj. U svakom slučaju, treba voditi računa o različitim varijabilnim rješenjima od autora do autora. Vođe hrvatske seljačke politike u Hrvatskoj bili su svojevrsni izuzeci. Jedan od osnivača najveće i najznačajnije hrvatske politike XX stoljeća – *Hrvatske (pučke-republikanske) seljačke stranke* Antun Radić bio je isključivo protivnik “Velike Hrvatske”, a brat mu Stjepan je mijenjao stanovišta prema BiH. U principu, polagao je pravo na nju, ali samo u slučaju ako se “tamošnji” narod odluči za to! Razlika *vis à vis* Muslimana između zastupnika oba koncepta je samo u tome što su prema ideologiji hrvatskog velikodržavlja (uz uvažavanje svih povijesnih specifičnosti u kojima su živjeli njegovi najistaknutiji zagovornici: dr. Ante Starčević, dr. Josip Frank, Stjepan Radić, dr. Vlatko Maček, Ante Pavelić i na kraju dr. Franjo Tuđman) Muslimani (Bošnjaci) tretirani kao “Hrvati islamske vjeroispovijesti”.

Na razlike (*diferentia specifica*) treba ukazati i o njima voditi računa bilo da je riječ o historijskim periodima (austro-ugarskom ili jugoslavenskom) ili o pojedinim kriterijima tog ofanzivnog nacionalizma. Kakva je razlika u tretmanu Muslimana (Bošnjaka) od strane Starčevića za koga je muslimansko plemstvo u BiH “najčistije i najplemenitije kervi (krvi) hrvatske”, ili fašističkih hrvatskih prvaka u kvislinškoj tvorevini Nezavisnoj državi Hrvatskoj, koji su se u proglasima obraćali Muslimanima BiH kao “najkorenitijem i najplemenitijem *dijelu* velikog i junačkog hrvatskog naroda” (Slavko Kvaternik), odnosno da su “Muslimani cvijeće”? Nikakva!

Dr. Franjo Tuđman je svojim stavovima (kao povjesničar) i djelatnošću (kao političar) nakon raspada Jugoslavije posebno zaokružio ideologiju i politiku hrvatskog samodržavlja. Kao povjesničar zastupao je stanovište o Muslimanima kao “Hrvatima islamske vjeroispovijesti”, a kao vodeći politički dužnosnik učinio je sve da oži-

vi Banovinu Hrvatsku, u koju je (Sporazumom od 26. 8. 1939) bio uključen dio teritorije ondašnje BiH.

U sjeni i pozadini srpskog i hrvatskog velikodržavlja, odnosno koncepata i djelatnosti od Garašanina i V. S. Karadžića do Slobodana Miloševića s jedne strane, odnosno dr. Ante Starčevića do dr. Franje Tuđmana i njihovih sljedbenika i trabanata, s druge strane, provlačila se ona "crvena nit" historije BiH koja je prevalentno (pored niza drugih faktora) imala bitnog utjecaja na mjesto i ulogu egzogenih i endogenih procesa, na tokove nacionalne samoidentifikacije kod bosanskih pravoslavača, katolika i muslimana – Srba, Hrvata i Muslimana/Bošnjaka. Povijesna događanja u njoj i povijesna istina oko i naspram nje pokazuju i potvrđuju da je u tim procesima nad teritorijem Bosne i Hercegovine visio bez prestanka "Damoklov mač" opstanka ili nestanka. Teritorij i narodi BiH su od 1878. do 1995. godine opstali uz cijenu koju nije platio nijedan narod na Balkanu. On "visi" i danas kada neki pojedinci, grupe koji postoje u njoj i oko nje nisu ni deceniju i više nakon Daytonskog mira odustali od njenog cijepanja i nemogućeg unutrašnjeg ustroja (uređenja) kao normalne europske države.

Sve se to dešava u vremenu kada su se ostali balkanski narodi odlučno opredijelili za međusobnu suradnju sa jedinim ciljem – postati punopravna članica Europske unije ■